

Djela naručena od venecijanskih slikara

Jedna od značajnih komponenti gotičke likovne kulture Zadra bio je i uvoz gotovih djela poznatih majstora. Naime, mletačke su slikarske radionice svojom bogatom produkcijom udovoljavale potrebama gotovo čitavog jadranskog bazena. U tom smislu su osobito slikarska djela bila jedna od vrsta luksuzne robe koja se uvozila iz grada na lagunama, osobito u situaciji kad nije bilo kvalitetnijih domaćih slikara ili kad su naručitelji željeli radeve za koje su mogli biti sigurni da predstavljaju vrhunska ostvarenja. Za razliku od ostalih dalmatinskih komuna, Zadar je u doba gotike gotovo stalno imao domaće slikarske radionice, no čini se da u pojedinim razdobljima one nisu u potpunosti zadovoljavale potrebe naručitelja. No i u vrijeme kad je domaća produkcija bila na vrhuncu, razvijeni ukus naručitelja, a možda donekle i pomodna potreba da se nabavi najbolja moguća slika, poticali su nabavljanje slika tamo gdje je taj likovni senzibilitet koji je našim ljudima uopće bio dostupan bio na vrhuncu – u Veneciji.

Ilustrativan je u tom pogledu dokument od 31. rujna 1376., kojim se određuje da užar Nikola Petrov vratí redovnici Elizabeti osamnaest dukata koje mu je ona dala da joj u Veneciji kupi sliku, što rečeni Nikola nije ostvario.¹ Činjenica da se na zadarskom području sačuvalo nekoliko radova čuvenih mletačkih slikara svjedoči o tome da Elizabetin primjer nije bio usamljen te da su i drugi zadarski građani na sličan način dobavljali slikarske radeve. Znakovito je pri tom da su u pitanju djela upravo najistaknutijih umjetnika grada na lagunama, radevi koji su samom svojom prisutnosti u Zadru postajali mjerila vrijednosti kako za naručitelje, tako i za domaće slikare.

Paolo Veneziano,
Bogorodica s djetetom,
Zadar, SICU.

Paolo Veneziano

Sliku *Bogorodice s djetetom* iz Crkve Gospe Maslinske na zadarskoj periferiji (sada u SICU) otkrila je i atribuirala Paolu Venezianu Ksenija Radulić.² Slika ima dimenzije 37,5x67,5 cm. Bogorodica sjedi na crvenom jastuku na jednostavnom, arhitektonski definiranom kamenom prijestolju. Odjevena je u maforion koji je izvana tamnomodre boje, ukrašen zlatnim aplikacijama, a iznutra maslinasto zelen. Maforion je vrlo bogato i dosta prirodno nabran, na prsima pričvršćen zlatnom kopčom u obliku romba s ucrtnim crvenim križem. Haljina joj je svijetlocrvene boje, također s dosta prirodnim naborima. U lijevoj ruci drži elegantan, gotovo impresionistički naslikan ljiljanov cvijet, a na desnoj joj sjedi mali Krist. Glavu je jako nagnula prema djetetu. Fizionomija joj je tipično paolovska – dug, ravan nos, sjetan pogled, rumene usne i obrazi, sve uokvireno minuciozno slikanom valovitom kosom što proviruje ispod maforiona. Mali Krist odjeven je u živocrvenu haljinicu, ukrašenu tradicionalnom bizantskom hrizografijom nabora. Ručice pruža prema majci, a pogled i stav su mu ozbiljni. Tron je izveden smeđim tonovima, s tamnozelenim rubovima. Aureole su zlatne, s urezanim krunama i oskudno

puncirane. Pozadina je zlatna, a sasvim pri dnu, pod prijestoljem tamnozelena, gotovo crna.

Tvrdo modeliranje i konzervativnija ikonografija Kristova lika pomalo odudara od profinjene nježnosti i liričnosti Bogorodice, no ne može biti sumnje u to da je naša slika upravo Paolov rad, jer svojom kvalitetom znatno nadmašuje standardne produkte majstorove radionice i približava se njegovim najistaknutijim djelima.

Zasigurno je u Zadru bilo još djela koja su potjecala iz agilne botteghe Paola Veneziana,³ no nažalost, nisu se sačuvala.

Catarino, Pietro di Nicolò, Donato

Dana 1. studenog 1386. godine dobio je dominikanac Grgur iz Nina od priora Samostana sv. Platona (sv. Dominika), Ivana iz Šibenika punomoć da od mletačkih majstora,drvorezbara Andrije, te slikara Pietra da Nicolòa, Donata i Catarina, traži da izvrše ranije preuzetu obvezu za izradu jednog raspela i dvije slike.⁴

Navedeni podatak doveo je I. Petriciolija⁵ u vezu s velikim *slikanim raspelom* iz Crkve sv. Krševana (sada u SICU), za koje se zna da potječe iz Samostana sv. Dominika,⁶ a iskazuje mnoštvo dodirnih točaka upravo s Catarinovim opusom. Raspelo ima dimenzije 249x353 cm. Na rubovima su se sačuvali tragovi okvira. "Pored raspetog Krista, na proširenim krajevima križa, naslikana su, po uobičajenoj ikonografiji, poprsja Bogorodice, Ivana i arhandela. Pozadina je pozlaćena zlatnim listićima. Kristovo tijelo je vitko, anatomija je prilično stilizirana, perizom je izrazitih gotičkih karakteristika. Izraz boli Bogorodice i Ivana dosta je naglašen, ne samo grimasama nego i položajem tijela. Naslikan križ na kome visi Krist utaknut je u stijenu. Nije se sačuvala Adamova lubanja koja je bila naslikana u udubini te stijene. Križ je crn, jednako tako i tabla na kojoj su bijela slova: I.N.R.I. Korpus je naslikan od tamnog na svjetlo, inkarnat je hladno žučkast, pa smeda boja fonda dominira. Boja kose i brade, premda je slikana toplijom smedom bojom, stapa se s bojom tijela, tako da se korpus doima poput monokromnog crteža. I perizom slikan bijelom bojom s mnogim sjenama nabora stapa se s hladnim tonovima korpusa. Perizom je ukrašen dvjema vertikalnim trakama koje su slikane crvenim i sivim linijama gusto poredanim. Marija je u karakterističnom plavom maforionu i haljini boje ciklame. Maforion je obrubljen zlatnim bilnjim ornamentom, koji je jako oštećen. Ivanova je odjeća obrnutim redom obojena: haljina je plava, a plašt boje ciklame. Na rubovima haljine naslikan je zlatni friz rombova i trapeza, sasvim grafički obraden. Plašt je obrubljen frizom i ornamentom koji imitira arapsku kaligrafiju. Arhandeo ima žučkastu haljinu, crveni plašt i zelena krila. Kugla je plava sa zlatnim tankim križem. Krakovi križa završavaju volutama, a između njih su naslikane četiri spirale. Žezlo je na krajevima ukrašeno ljiljanovim cvjetovima. Rub arandelove haljine ukrašen je grafičkim motivom niza kvadrata ispresječenih dijagonalama. Inkarnat je i na tim trima likovima slikan od tamnog na svjetlo. Ističu se tamne sjene fonda, rumenilo na licima i usnama Marije i Ivana (lice arhandela je novo!). Na smedoju Ivanovoju kosi vide se tanki pramenovi slikani svjetlijom i tamnjom bojom. Aureole su puncirane. Naročito je bogato ukrašena Kristova aureola. Između

Catarino, Raspelo (detalj),
Zadar, SICU.

krakova križa, koji se inače redovito javlja na Kristovoј aureoli, puncirane su biljne volute raščlanjenih listova. Aureole ostalih triju likova imaju jednaki jednostavan gotički biljni motiv".⁷ Raspelo je bilo dosta oštećeno, a restauracija izvršena potkraj prošlog stoljeća odveć radikalna, tako da neki dijelovi nisu originalni. "Danas možemo originalnu fakturu proučiti na križu, na većem dijelu korpusa, na rukama i dijelu lica Bogorodice, na poprsju Ivana i djelomično na odjeći arhanđela. No i te su površine na mnogo mjesta lišene završnih poteza kistom, tako da je slikarov 'rukopis' teško pratiti".⁸

Dodirne točke s Catarinovim djelima očituju se u naborima odjeće, modelaciji ruku, karakterističnim fizionomijama, tvrdim kretnjama ruku, karakterističnom položaju Marijinih ruku, te ornamentima na rubovima haljina.⁹ Međutim, Grgo Gamulin,¹⁰ ne navodeći razloge, odbija atribuciju Ive Petriciolija, te raspelo pripisuje drugom velikom mletačkom umjetniku – Jacobellu di Bonomu. Dakako, i Catarino i Jacobello pripadaju razmjerno homogenom krugu postpaolovskog venecijanskog slikarstva, gdje su određene slikarske karakteristike često podudarne. Međutim, karakteristično žestok Jacobellov kolorit nikako se ne bi mogao pomiriti s blagim smedastim kolorizmom našeg raspela, koji je puno bliži starijoj grupi Paolovih sljedbenika, a prvenstveno baš Catarinu.

Nicolò di Pietro

Slika Bogorodice s djetetom Nicolòa di Pietra u Gallerie dell'Accademia u Veneciji, nazvana po naručitelju, zadarskom građaninu Vučini Belgarconeu "*Madonna Belgarzone*", sve do nedavno je smatrana djelom izrađenim za neku od venecijanskih crkava,¹¹ da bi tek 1988. godine Stjepan Krasić utvrdio da se izvorno nalazila u Dominikanskom samostanu u Zadru, kao dio polipticha, koji je još sadržavao likove svetaca i svetica.¹² Dakle je to izuzetno djelo, kojim se s pravom ponosi Gallerie dell'Accademia, ne samo naručeno od Zadrana, već je bilo i integralni dio zadarske umjetničke baštine.¹³

Dimenzije slike su 65x107 cm, a sačuvana je kontura gotičkog okvira. Prikazana je Bogorodica s djetetom na prijestolju okružena andelima, te mali donatorski lik u donjem lijevom kutu. Marija je odjevena u crnu košulju s brojnim zlatnim pucetima. Preko košulje nosi raskošnu haljinu koja je iznutra bijele, a izvana crvene boje, bogato ukrašena florealnim, zlatom vezenim ornamentima, te s crnim rubovima. Preko haljine joj je prebačen plašt koji je na prsima pričvršćen crvenim medaljonom u obliku djeće glave. Marijina glava pokrivena je bijelom maramom. Desnom rukom pokazuje na donatora, a lijevom pridržava malog Krista koji joj dosta prirodno sjedi u krilu. Fizionomija joj je blaga, s naglašenim očima i pomalo uzvinutim lukovima obrva. Mali Krist je odjeven u žućkastozelenu haljinicu sa zlatnim rubovima i pucetima, rastvorenu po sredini tako da se vidi crvena košuljica koju nosi ispod. Pomalo sjetan pogled upravljen je prema promatraču. Desnom rukom blagoslovila, a lijevom pokazuje knjigu koja mu rastvorena leži u krilu. Na knjizi se nazire natpis: EGO SUM UIA UERITAS ET UITA. Aureole su zlatne, s jakim crnim rubom. Kristova ima puncirani križ, a Marijina krunu. Prijestolje je izuzetno

bogato arhitektonski i koloristički raščlanjeno. Lijevo i desno od Bogorodice smještena su dva anđela s lutnjama, monokromatski definirana, poput skulptura. Anđeli pak iznad Bogorodice, od kojih dvojica pridržavaju crvenu tkaninu što pada preko naslona prijestolja iza Marijinih leđa, a trojica sviraju na različitim instrumentima (psalterij, portativ, lutnja), življe su pokrenuti i očituju majstora u punoj stvaralačkoj snazi. Na vrhu prijestolja naslikani su sasvim mali likovi arhandela Gabrijela i Bogorodice (kompozicija 'Navještenja'). Lik donatora naslikan je u klečećem položaju na postolju trona. Ruke su mu sklopljene u molitvu, a pogled upravljen prema Bogorodici i Kristu. Odjeven je u crvenu haljinu na kojoj je preko desnog ramena prebačen meki tamnocrveni šešir. Ima bijelu kapicu, a na ruci nosi prsten. Fizionomija odgovara starijoj muškoj osobi, te ima određene portretne karakteristike.¹⁴ Pozadina je u gornjem dijelu slike zlatna, a u donjem crna. Uz rubove postolja trona bijelim je slovima u gotičkoj minuskuli zabilježen opširan natpis: HOC OPUS FECIT FIE(R)I D(OMI)N(U)S UULCI(N)A BELGARÇONE CIUIS IADRENSIS. MCCCCLXXXIII NICHOLA(US) FILIUS M(AGIST)RI PETRI PICTORIS DE UENECIIS PINXIT HOC OPUS, QUI MORATUR IN CHAPITE PONTIS PARADIXI.

Zadarski građanin Vučina Belgarcone spominje se u arhivskim spisima nekoliko puta, no već u prvom od njih, datiranom 7. listopada 1375. godine, Vučina se spominje kao mrtav.¹⁵ Dakle je prošlo najmanje dvadeset godina od njegove smrti do trenutka kada su izvršitelji oporuke uspjeli ostvariti Belgarconeov legat. Nažalost, oporuka nije sačuvana, pa možemo samo nagadati da je Vučina zahtijevao da se za Crkvu sv. Dominika nabavi slika najbolja kakva je uopće moguća, dakle takva koja se morala nabaviti u Veneciji kod najboljeg umjetnika onog doba.

Nicolò di Pietro, *Madonna Belgarzone*, Venecija, Galleria dell'Accademia.

Sam umjetnik, svjestan da je naslikao izuzetno djelo, ne samo da se potpisao, već je, očekujući zasigurno iz Zadra i druge narudžbe, na sliku napisao i adresu.¹⁶

Možemo tek nagađati kakav je utjecaj Nicolòv poliptih u Dominikanskoj crkvi imao na suvremenike, bilo vjernike koji su tako bili u kontaktu s vrhunskim dostignućima onovremenog slikarstva, bilo pak na zadarske slikare (prvenstveno Menegela Ivanovog) kojima je to djelo moglo poslužiti kao svojevrsno mjerilo vrijednosti.¹⁷

Jacobello del Fiore

Godine 1967-68. objavio je Ivo Petricioli sliku *Bogorodice s djetetom iz privatne zbirke u Zadru*, odredivši je kao rad blizak slikarstvu Jacobella del Fiorea.¹⁸ Slika ima dimenzije 60,5x96,5 cm, a prikazana je Bogorodica u poprsju s malim Kristom na desnoj ruci, te maleni ženski donatorski lik. Marija je potpuno ogrnuta u sivomodri maforion. Fizionomija lica vješto je modelirana naglašenim linijama nosa, obrva i usta.¹⁹ Krist je odjeven u tamnocrvenu haljinicu i ogrnut plaštom boje svijetle ciklame, tako da su osvijetljeni dijelovi gotovo bijeli, a sjene vrlo tamne. Inkarnat i Marije i Krista je svijetle oker boje. Donatorski lik u donjem lijevom kutu prikazuje neku redovnicu. Odjevena je u sivu haljinu, kleči pogleda upravljenog prema Bogorodici, a u rukama drži krunicu. Aureole su zlatne, s naglašenim crnim rubom, a Kristova ima reljefno ucrtan križ. Na crvenoj pozadini napisane su sigle: MP/ OV. Lica Krista i Marije gotovo se dodiruju u tradicionalnoj kompoziciji ‘Umiljenja’, no voluminoznost likova, skladne proporcije, prirodan stav, te vrlo vješto tretiranje draperija, otkrivaju da je tradicionalni obrazac tek okvir koji umjetnik ispunjava daleko naprednijim likovnim shvaćanjima.²⁰

Fizionomije Bogorodice i Krista podsjetile su Ivu Petricioliju na slične na Jacobellovim slikama ‘Krunjenja Bogorodice’, ‘Pravde’, te ‘Bogorodice milosrda’ u Gallerie dell’Accademia u Veneciji, ali i likovima bogorodica na slikama u Museo Correr u Veneciji, u Muzeju grada Trsta i u kolekciji Berenson u Settignanu.²¹ Međutim fizionomija malog Krista donekle odudara od karakteristično bucmastih kakve Jacobello obično slika, no izrazito je slična fizionomijama andelčića na slici ‘Krunjenje Bogorodice’ u Gallerie dell’Accademia.²² S druge pak strane, nos Bogorodičin toliko je tipično Jacobellov,²³ a način slikanja draperija, pa i kolorit, karakteristični su za poznatog umjetnika, pa se teško može sumnjati u direktni majstorov rad. Arhaičnost kompozicije vjerojatno je posljedica ugledanja na neku stariju štovanu sliku.²⁴ Po svemu, mislim da bismo sliku mogli ocijeniti kao rad samog Jacobella uz suradnju radionice.

Drugu sliku iz istog kruga – ‘*Pranje Nogu*’ iz Parohijske crkve u Crnom, pronašla je i atribuirala Jacobellu Ksenija Radulić.²⁵ Slika ima dimenzije 47x38 cm i vjerojatno je tek dio nekadašnjeg polipticha. No unatoč malim dimenzijama, umjetnik je vrlo vješto ukomponirao čak dvanaest likova smještenih u zatvoreni prostor definiran elementima kasnogotičke arhitekture. Prikazano je jedanaest apostola,²⁶ te Krist koji se priprema jednom od njih (zacijelo Petru) oprati noge. Većina apostola gestama i izrazom lica iskazuju čuđenje, a sam Krist uzdignutim kažiprstom uzima

pozu objašnjavanja. Lijevo od Krista je mlađi apostol (vjerojatno sv. Ivan) s vrčem i tkaninom za brisanje, koji na određeni način asistira. Slika je podijeljena u tri plana: u prvom se odvija radnja u kojoj su sudionici Krist, sv. Petar, sv. Ivan te još jedan apostol koji stoji uz sv. Ivana, u drugom su sjedeći likovi osmorice apostola, a u trećem elementi arhitekture. Kolorit slike je pretežno "maslinast"²⁷ s probojima žive žute, zelene, crvene i boje ciklame.

Na Jacobella del Fiorea kao autora ove slike, pored kolorita, ukazuje vještina uspostavljanja kompozicijskih odnosa, način tretiranja draperija,²⁸ te fizionomije²⁹ s već spominjanim ravnim i oštrim jacobellovskim nosevima.

Međutim, slici iz Crnog nedostaju neki elementi Jacobellova kista u konačnoj finalizaciji, pa mi se čini da i na ovoj slici treba pretpostaviti suradnju radionice, možda čak u nešto većem stupnju nego na prethodnoj.³⁰

¹ "... Cum hoc sit quod Nicolaus quondam Petri cimator habitator Iadre habuisse et recepisse a domina sorore Elisabetha moniali Monasterii Sancte Marie monialium de Iadra ducatos decem et octo auri quos soluere debebat in Venetiis in solutione vnius anconie facte ad instantiam ipsius domine Elisabethe et quos XVIII ducatos ipse Nicolaus non soluit prout ipse Nicolaus in presentia dominorum Gregorii de Saladinis et Damiani de Cipriano rectores Iadre fuit sponte confessus se ipsos XVIII ducatos ab ipsa domina Elisabetha recepisse modo soluisse, idcirco predicti domini rectores ... sub L(ogia) magna communis Iadre ... confessus dicti Nicolai ... et consentie ... ad dand... ... dicte Elisa(bethe) ... (dalje otkinuto)" (HAZd, ZB, Petrus de Serçana, B II, F 6, fol. 4).

² K. Radulić, 1969-70.

³ M. Muraro (1969, str. 159) navodi da se u Zadru čuvala Paolova manja slika Bogorodice s djetetom.

⁴ I. Petricioli, 1983, str. 98; "... Venerabilis dominus frater Iohannes de Sibenico prior Monasterii Sancti Platonis ordinis fratrum predicatorum de Iadra et frater Thomas senior de Iadra eiusdem ordinis de consensu eiusdem domini prioris fecerunt dominum fratrem Gregorium de Nona eiusdem loci ordinis presentem et acceptantem eum potestate substituendi ad petendum, exigendum et recuperandum ab Andrea intaglatore lignaminis de contrata Sancti Luce claudio et a Petro Nicolai pictore de contrata Sancte Marine et magistro Donato pictore et a Catarino pictore habitatoribus Venetiarum /Venetiarum/ in contrata Sancti Luce vnam crucem et duas anconas ad quas dicti intaglator et pictores ipsis constituentibus tam communiter quam diuisim obligati existunt ..." (HAZd, ZB, Articutius de Rivignano, B IV, F III/2, fol. 86').

⁵ I. Petricioli, 1965-66; Tu je navedena i ranija literatura.

⁶ C. F. Bianchi, 1877, str. 306, 417.

⁷ I. Petricioli, 1965-66, str. 59-60.

⁸ I. Petricioli, 1965-66, str. 59.

⁹ I. Petricioli, 1965-66, str. 61; O ikonografiji Marijinih ruku u kompoziciji 'Krunjenja' bilo je riječi u poglavljju o Menegelu. Svakako je znakovito da i Bogorodica na našem raspelu u tom smislu odgovara Catarinovu uzusu.

¹⁰ G. Gamulin, 1983, str. 122-123.

¹¹ A. de Marchi, 1987, str. 25.

¹² S. Krasić, 1988, str. 238-239.

¹³ O tome kako je slika dospjela u Veneciju dade se ponešto naslutiti na osnovu podatka L. Testija (1909, str. 338) da slika potječe iz Gallerie Manfrin, odakle ju je kupio car Franjo Josip i poklonio Gallerie dell'Accademia. Naime, porodica Manfrin imala je dosta veze sa Zadrom - bili su zemljoposjednici u Ninskim Grbama, pa je sasvim moguće da je netko od članova te porodice u trenutku ukinuća Samostana sv. Dominika 1807. godine kupio sliku, te je tako dospjela u Veneciju.

¹⁴ Vidjet ćemo kasnije da to ipak nije mogao biti portret Vučine Belgarcone.

¹⁵ Spominje se u stvari Alegreto pok. Vučine Belgarcone (HAZd, ZB, Petrus de Serçana, B I, F V/1, fol. 611'). Ista se osoba javlja i 29. travnja 1376. godine (Isto, B II, F 8, fol. 20'), a 29. lipnja iste godine spominje se i neka zemlja pok. Vučine Belgarcone (Isto, fol. 23'). 27. listopada 1384. godine spominje se i Bartul pok. Vučine Belgarcone (Isto, F 23, fol. 17'), a isti se Bartul spominje i 12. kolovoza 1395. godine (N. Klaić - I. Petricioli, 1976, str. 530, bilj. 322). Konačno, 16. siječnja 1396. spominje se i Vučinov unuk Antun (Isto).

¹⁶ Koliko mi je poznato, to je jedinstven slučaj u gotičkom slikarstvu.

¹⁷ Već samo dokumentirani ansambl slika što su ukrašavale Dominikansku crkvu (poliptih Nicolò di Pietra, Catarinovo raspelo u trijumfalmnom luku, Menegelov poliptih, zidovi oslikani freskama) budi viziju te, kasnije opustošene crkve, kao prave reprezentativne izložbe dalmatinskog gotičkog slikarstva.

¹⁸ I. Petricioli, 1967-68.

¹⁹ Na slici nedostaju posljednje lazure (vidi I. Petricioli, 1967-68, str. 26), uslijed čega je crtež izraženiji nego je izvorno bio.

²⁰ Usporedi I. Petricioli, 1967-68, str. 26.

²¹ I. Petricioli, 1967-68, str. 26-27.

²² Usporedi I. Petricioli, 1967-68, str. 26.

²³ Cijelu zbirku takvih ravnih, malo izduženih i oštrih noseva moguće je vidjeti na slici 'Polaganje sv. Lucije u grob' u Pinakoteci grada Ferma. No i na već spominjanim slikama pokazuje se takav tip nosa kao izrazita karakteristika fisionimija Jacobellovih likova.

²⁴ Vidjeli smo na primjeru Menegela i Blaža Jurjevog da je to bila uobičajena pojava.

²⁵ K. Radulić, 1972.

²⁶ Umjetnik je očito izostavio Judu.

²⁷ Izričaj K. Radulić (1972, str. 129) najbolje oslikava karakterističan opći ton slike. Treba primjetiti da takav "maslinast" ton imaju i druge Jacobellove slike, osobito 'Bogorodica milosrda' u Gallerie dell'Accademia, te prizori iz života sv. Lucije u Pinakoteci Ferma.

²⁸ K. Radulić (1972, str. 128) upozorava na karakterističan "trokutasti posuvratak gornje haljine".

²⁹ Usporedi K. Radulić, 1972, str. 129.

³⁰ Atribuciju Jacobellu odbio je G. Gamulin (1984, str. 36, bilj. 2), a prihvatio ju je A. De Marchi (1987, str. 64, bilj. 92).